

Crònica del viatge de la Societat Catalana de Geografia al sud-est del Marroc

Ma Àngels Alió

Per molts motius, el Marroc és notícia i la Societat Catalana de Geografia va anar-hi un altre cop la Setmana Santa del 99. Els organitzadors del viatge, de la mà del guia Pere Farré, ens havien promès un viatge a les portes del Sàhara, just allà on diuen que comença l'Àfrica de veritat i es difuminen els rastres del progrés i de la riquesa.

Il·luminats per un esperit doblement contradictori, entre romàntic i positivista per una banda, i també relaxat, perquè eren vacances, vam trobar-nos a l'aeroport, on alguns companys ja van mostrar que portaven mapes i llibres, incloses les consabudes guies turístiques. Aquest poti-poti bibliogràfic resumeix molt bé l'esperit heterodox que, d'alguna manera, va presidir el viatge.

I la lliçó va començar amb una sessió de geopolítica a la terminal de sortida a l'aeroport del Prat, quan l'avió no va poder sortir a l'hora prevista a causa del col·lapse de tràfic provocat per l'inici de l'atac aeri a Iugoeslàvia. Se'ns feia estrany començar aleshores un viatge d'esplai al bell mig del que semblava un pas més en l'escalada dels horrors de la guerra.

Quan vam enlairar-nos ja era de nit. Un cop a dalt, com a bons geògrafs que intentem ser, vam provar d'identificar els terrenys per on passàvem, guiats per les constel·lacions de llums que anaven formant-se en terra a mesura que anàvem sobrevolant ciutats i autopistes. Però més enllà de l'estret ja només hi havia la fosca de la nit africana, escassament puntejada per petites i debils llums en el que es podia deduir que era la línia de la costa. Ja a la fi del viatge, durant el curt vol a baixa alçada des de Casablanca fins Marràqueix, la llum de la lluna

va reflectir-nos en la neu que feia pocs dies havia caigut al cim de l'Atlas la primera imatge africana.

L'endemà, la primera trobada amb Marràqueix va descobrir-nos una ciutat plana, gran, rodejada de muralles. Vam fer una ràpida primera volta per la célebre plaça de Jamaa el Fna, aleshores encara adormida i quasi deserta, vam veure la torre de la mesquita de la Koutubia, que serveix de referència a tota la ciutat, i també d'altres llocs més prosaics però també igualment famosos, com el bar Ali, anomenat i referenciat als llibres i lloc de trobada dels excursionistes a l'Atlas. I ja als afores de la ciutat vam visitar la gran bassa d'aigua construïda el segle XII, que alimentava el regadiu de la ciutat i que és encara una mostra històrica de la tradició arquitectònica i d'infraestructures del regadiu musulmà.

I, ja ràpidament, la pujada a l'Atlas, passant primer per la plana del regadiu i pujant després els pendents del Tizi n'Tichka. Era dia de festa i prop dels pobles, de cases d'una planta que es confonen amb la topografia i el color de les muntanyes, els nens s'havien disfressat de bruixots -o potser era de fantasmes, monstres, ànimes?- i es posaven en grups al mig de la carretera per obligar a parar els cotxes dels turistes i demanar-los diners.

Al coll del Tizi n'Tichka dominava un ambient de sequedat i aridesa malgrat la neu dels cims propers. A l'altra banda de la serralada, baixant per una carretera de pendent abrupte, s'arriba a l'anomenat Presahara. Al seus peus, Ourzazat, l'única ciutat gran de tota la regió, un dels subcentres de les productores de pel·lícules de Hollywood, que roden els exteriors de les pel·lícules que necessiten amplis paisatges de desert i muntanyes. I més lluny encara els dos paisatges principals fins al gran desert: les *hamades* -deserts de pedra que es transformen en pastures estacionals en l'època de pluges- i els oasis, dels quals vam trobar de totes mides, llargària i fertilitat. Abans del Sàhara calia travessar, però, encara una segona serralada que forma part de l'AntiAtlas, veritable desert muntanyós, desert de gent, de cases i de pobles. Tammateix va ser aquí on vam tenir l'oportunitat de constatar una de les paradoxes del viatge: el desert no està mai desert. Efectivament, siguin autòctons o turistes, les parades al desert et donen l'oportunitat de constatar la presència de gent que va i bé, amb moto, a peu, amb cotxe o amb bicicleta, i també de turistes com nosaltres que s'encurioseixen en veure uns altres turistes parats. Perquè això és el que ens va passar en una de les parades que vam fer per admirar un engorjat feréstec i majestuos. Era un indret ventós, inhòspit i que semblava totalment solitari, però al fons, al costat de la vall seca del torrent i sota la protecció d'una cinglera hi havia una tenda, que vam pensar que tant podia ser d'un pastor com d'un ermità, tal com es diu que feien alguns personatges bíblics que es retiraven al desert a pensar. Però això va ser només un moment, perquè tot seguit, i en una premonició del que seria el nostre viatge, va aturar-se al nostre costat una «troupe» de 4x4 amb un carregament de barcelonins i madrilensys que seguien la mateixa ruta que nosaltres i que volien saber què ens havia cridat l'atenció. I això que estàvem a més de 1000 metres d'altitud i en un dels indrets més solitaris del país!

Al vespre, va acollir-nos el primer dels hotels realment africans, perquè els de Marraqueix mai no van deixar de ser hotels estàndards disfressats de marroquins. A Agdz es respira un silenci pregon i profund, i el contrast amb les nostres nits occidentals és tan palès que talment sembla que siguem fora del món. Tot i això, mesos després vam assabentar-nos pels diaris espanyols, que Agdz és una de les ciutats on es troba una de les presons on hi ha tancats homes i dones saharians.

L'endemà vam començar l'itinerari que ens havia de portar a la regió del Tafilalt, l'antesala del Sàhara. La primera part del recorregut va estar presidida per l'oasi del Draa, el riu més llarg del Marroc, que neix a l'Atlas i es perd en el desert per emergir en terres saharianes al SE, abans de desembocar a l'Atlàntic més avall d'Ifni. Abans de la seva immersió en el desert fa possible la presència de l'oasi més gran i tupit del Marroc. Les palmeres i els dàtils són la font principal de l'economia de la regió, però a part d'això -Marroc és el principal proveïdor mundial de dàtils- les palmeres també tenen moltes altres utilitats, associades, en bona part a l'especial microclima que assegura la possibilitat de mantenir sota la seva ombra fèrtils hortes i agricultura d'arbres fruiters i oliveres que, a més a més de diversificar l'economia, assegurin l'autoconsum familiar. A banda i banda de l'oasi, s'hi troba un rosari de pobles agrícoles que genera una intensa circulació de persones a peu i amb vehicles de tota mena. En una de les cruïlles de la carretera, on s'apleguen set o vuit homes en actitud d'espera plaent mentre xerren i esperen algun vehicle que potser els portarà a Agdz, o potser inclús a Ourzazat, trobem el rètol que indica que porta a Tamnougait. Com els altres pobles dels oasis, Tamnougait es troba en el llindar entre l'oasi i els primers pendents de la muntanya. Les cases, de tàpia, d'una i dues plantes, i sense obertures al defora, estan construïdes just quan comença la vessant de les muntanyes. Entre el poble i l'oasi s'estableix un moviment constant per anar a buscar aigua i a fer les feines del camp. La major part d'aquests desplaçaments és a càrrec dels nens, que són els que van a buscar l'aigua als pous i als recs dels oasis. Hi van sobre uns burrets molt petits, no gaire més grans que un gos gros, on hi pugen a vegades fins i tot tres nens. L'aigua la porten en botelles de plàstic que abans han servit per altres productes i també en una mena de recipients fets amb pneumàtics de rodes de cotxe tallats pel mig i cosits amb forma d'alforja que penja pels costats del burret. Per la seva part, les dones concentren la major part de les feines a l'horta, i també transporten la userda per al bestiar i els altres productes del camp. És difícil saber què fan les dones camperoles a les seves cases. Arreu vam trobar mostres de la privacitat de la vida àrab. És fàcil imaginar-se-les cuinant i en vam veure rentant roba als rius i als recs dels oasis.

Al poble, guiats per una colla de noiets que van obsequiar-nos després amb el tradicional te a la menta, vam visitar dues *casbahs* abandonades, que en el seu temps havien sigut patrimoni de les grans i poderoses famílies que controlaven el mercat de la regió. Actualment, aquestes *casbahs* estan en un procés molt lent de restauració en el qual, ens van dir, col·labora la Universidad de Granada.

Continuant el viatge vam abandonar la vall del Draa i vam seguir la carretera que porta a Tazzarine i desemboca en la regió de Tafilalt. Vam tenir així l'oportunitat de recórrer més de 200 km de *hamada*. Aquesta, a finals d'abril, ja era un veritable desert de pedra tot i la presència esporàdica de minúsculs sectors de herbes seques en què sobresortien de tant en tant unes petites acàcies, quasi de la mida de les argelagues, les espines grosses de les quals diuen que són molt apreciades pels dromedaris. La *hamada* és un paisatge immens, corprenedor, feréstec i impactant. Sempre igual i sempre diferent. Vam fer-hi una parada per assaborir l'aire i el sol, i passejar una mica. Caminant allà enmig del silenci, només es sent el vent i, de sobte, de molt lluny, el ressonar d'un cotxe la presència del qual es fa evident molt abans que el puguem veure. Aquesta és una característica del desert que ja havíem tingut l'oportunitat de conèixer el dia abans en atravesar l'Antiates. En una altra mostra de les repeticions que sorprenen del desert també vam constatar un cop més la presència humana. En aquest cas era una nena amb un burret, tots dos molt petits, que anaven en direcció paral·lela a la nostra en el que semblava ser un camí prop de la muntanya. No es veia res, cap poble, cap casa i ens va quedar l'incògnita d'on anaven aquells dos petits éssers. Deu haver-hi un poble rera aquesta muntanya diem, o potser una *jaima*, proposa un altre. Ara quan tombem ho veure'm, vam pronosticar. Vam pujar a la camioneta, però en arribar al proper revolt vam adonar-nos que no es veia res, cap poble, cap *jaima*, només la *hamada* amb el teló del Jbel-Sharo al fons, a l'oest.

La regió de Tafilalt era la fi de la jornada. Aquesta regió és una zona on la *hamada* retrocedeix sota els núvols de sorra que enlaira el vent del desert. Aquí, la carretera necessita la protecció de tanques fetes amb canyissar per deturar l'avanç de la sorra. Si fins allà el Marroc rural encara contenia alguns elements que ens recordaven la Catalunya mediterrània rural dels anys cinquanta, el Tafilalt és ja tota una altra cosa. És l'Àfrica sahariana pròpiament dita i tot hi és diferent. Tot i això els turistes són l'economia en alça i Erfoud, la capital de la regió, està en plena febre de construcció de grans hotels.

Al Tafilalt hi ha dues ciutats: Erfoud i Rissani. Erfoud és la capital dels turistes i Rissani és la dels pagesos i de la gent del desert. A Rissani els carrers són de terra, els artesans treballen al carrer amb els seus estris, siguin fusters, mecànics o manyans. Els homes, les dones, tots ells es diferencien pel seu vestit, d'acord amb el que es popular a les seves contrades. La parada dels autocars és el centre del poble. Al mercat, un veritable mercat a l'aire lliure que, no obstant això, té un espai cobert reservat per a les viandes fresques, rebem la nostra primera classe de regateig. Allà com aquí la compra té el seu ritual i el regateig és un d'ells. Així com també és part de la seva cultura interessar-se per la salut de les persones i de la família amb qui estàs parlant, sobretot si fa molt que no les has vist. Tot això ho aprenem a Rissani, alhora que comencem a sentir-nos ja una mica part del país.

Els nens al Marroc, ells i elles, també són una part important d'aquest procés d'aprenentatge. Apareixen arreu, sigui on sigui, independentment del lloc i de l'hora. Els trobem al camp, als oasis, a peu de carretera. I et demanen coses,

un regal diuen, o un cigarret. Com que no els volem donar cigarrets, al final ens quedem sense coses per donar i quan els ho expliquem, aleshores ens diuen que és igual, que si no els volem donar res que els donem alguna cosa per intercanviar. Tot i que no és un demanar «pidolaire», i que per a ells té molt de joc, se'ns fa molt estrany el comportament dels nens. I ens incomoda. Algun cop, una nena, ha triat una de les dones del grup, ens ha agafat una mà i ens ha dit, vols ser la meua amiga? Són pobres, pensem, a l'escola un bolígraf o un llapis deu ser un objecte privilegiat i un cigarret pot fer content al pare quan tornin a casa. És probable que, encara que tingui molt de joc, hagin sigut els grans qui els hagin esperonat a relacionar-se amb els turistes -els representants de la societat rica que els va a veure i que marca els referents del futur. Tenim una mica la sensació que som com marcians, com passa en les pel·lícules de ciència-ficció, que van a la Terra a visitar els humans.

Aquesta cultura del demanar la trobem un cop més a Merzouga. Va anar així. En arribar vam parar-nos un moment per observar un sistema de *fogares* que alimenta un petit sistema de regadiu. Semblava que estiguéssim sols però només obrir la porta del vehicle vam trobar-nos rodejats de canalla que ens oferien petits ninots fets per ells mateixos amb canyes i retalls de roba. Una nena va ensenyar-nos un animalò, ens diu que és un peix del desert, i talment ho sembla encara que quan ens hi fixem bé veiem que és una mena de llargardaix de mida mitjana d'un color entre verd i groc i que a base de l'adaptació al medi ha desenvolupat unes escates molt fines. El Pere ens explica que es fica endins de les dunes, on troba la humitat i l'aliment. Però a Merzouga, tot just fa tres dies que som al Marroc, ja hem esgotat tots els nostres petits objectes per intercanviar. Busquem entre el batibull de les nostres pertinences i trobem una bossa amb nous que havíem comprat pujant l'Atlas. Les donem a una nena per a què les comparteixi entre els seus companys. Però ella arrenca a córrer i s'enfila dalt d'uns dels pocs arbres de l'oasi per menjar-se-les tota sola. Els altres nens es queden desolats, i nosaltres, mig avergonyits per no haver sabut portar més bé la situació ens fem d'interès i marxem cap l'alberg.

Merzouga és un poble construït en el llindar entre el desert de pedres i l'*erg* Chebby, el primer desert de dunes que obre les portes al gran Sàhara. També, en aquest poble hi ha un petit oasi que depèn d'una veta subterrània d'aigua que s'intenta mantenir en circulació mitjançant el petit sistema de *fogares* que he comentat abans. Complementàriament, el murs baixets d'encanyissats formen petits quadrats en els quals els conreus queden relativament salvaguardats de l'avanç de la sorra.

Però aquí, el que destaca realment, fins el punt de ser les protagonistes, són les dunes. Són dunes molt grans, algunes de 150 metres d'alçada i de color rosa asalmonat. Totes juntes formen com un paisatge pantalla a redós del qual sabem que continuen quilòmetres i quilòmetres de sorra. Ens deixem portar per elles i com els altres turistes que també faran nit en els altres albergs, diuen que a Merzouga n'hi ha set o vuit, pugem a dalt d'una d'elles a esperar la nit. És un espai insòlit, amable, silent i d'una quietud profunda.

En baixar, a l'alberg, mentre esperàvem el sopar, vam fem petar la xerrada amb els nois que porten l'hostal i en acabar van oferir-nos un concert de timbals que ens va deixar amb les ganes de conèixer més coses de la cultura tuareg.

L'endemà, abans de sortir el Sol, alguns matiners van aixecar-se a assaborir els primers moments del matí. Les coses es fan de bon matí al desert, quan encara no crema el Sol. Una companya va tornar un altre cop cap a dalt les dunes, aquesta vegada a dalt d'un dromedari. Petits ocells semblants als pardals entren i surten de l'alberg volant entremig de les bigues esperant que acabéssim el nostre esmorzar.

Merzouga era l'equador del nostre viatge i, encara que ens sabia molt de greu, vam haver de reprendre el camí de retorn cap a l'Atlas, aquest cop seguint la ruta d'Erfoud, Boula, Tinejdad i Tinerhir. Vam retrobar de nou la *hamada* amb els seus ramats de cabres i ovelles, i també alguns dromedaris. I el vent -Marroc està considerat un dels països en vies de desenvolupament amb més potencial de energia eòlica. La primera part de l'itinerari segueix el trajecte d'un complex i extens sistema de *fogares* abandonades, de més de 70 km de llarg, construïda al segle XVIII per esclaus, destinada a conduir l'aigua des de les muntanyes cap al Tafilalt. Actualment, aquest sistema està sent substituït per una moderna xarxa de recs i canals que l'evaporació tant elevada d'aquestes contrades fa que sigui molt poc eficient.

A Tinerhir, on es troba el ric oasi del riu Todrà, vam situar-nos de ple en la ruta que s'anomena de les mil *kasbes*. Les *kasbes*, cases agrícoles tradicionals que s'aixecaven al voltant dels graners dels personatges principals, acostumen a estar agrupades en nuclis fortificats, els *ksars*. Les estructures municipals d'aquesta zona estan constituïdes per distintes unitats d'aquests *ksars* i *kasbes*, habitualment en procés d'abandonament, quan no de franca ensulsiada. A la vall del Todrà vam endinsar-nos en un d'aquests poblats. La confortabilitat tèrmica de les seves construccions fetes de fang i sostres encanyissats i bigues de fusta de palmera és ja cosa del passat i els pobles nous, construïts moltes vegades amb els diners de l'emigració, conformen els nous assentaments d'aire més modern, però impersonal i que, com reconeixen els mateixos marroquins, són calents a l'estiu i freds a l'hivern. A canvi tenen aigua corrent, clavegueram, electricitat i estan a peu de carrer, moltes vegades de carretera. En els últims anys, entre els arquitectes i els apassionats de la cultura magrebí ha sorgit un interès i preocupació especial per les *kasbes* que ha propiciat l'aparició d'iniciatives de protecció i de reconstrucció. El hotel en el qual ens hostatgem a Tinerhir, una *kasba* nobiliària molt ben reconstruïda de la mà del seu propietari, un sabadellenc afincat al Marroc des de fa temps, n'és una bona mostra. En un altre nivell, el *ksar* de Aitt-Benhaddou, declarada Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO, és un altre exemple monumental i més conegut.

De tornada a Marràqueix, vam dedicar tot un dia a aquesta ciutat. El matí, passejada per la medina, a través dels seus carrers amb cases roses i plenes de gent. A la tarda, visita al *suq* i incursió en l'aventura del regateig i la màgia de la plaça Jamaa el Fna a la nit, quan la il·luminació ve de les paradetes dels men-

jars i l'ambient s'omple de fums i flaires insospitats. És un conjunt sorprenent, harmònic i caòtic alhora, en el qual tothom —gent de distintes contrades, ciutadans, pagesos, africans i turistes— fan el seu paper amb delit. Fins i tot els voltants de la plaça, un neguit de trànsit intens en el qual es barregen autobusos, cotxes, i sobretot bicicletes i motos, sembla seguir els ritmes cadents d'una festa plàcida i alhora ràpida i fluida, que contrasta amb el neguit d'algunes de les nostres ciutats occidentals. També les multituds que caminen per les voreres, totes elles atrafegades perquè és hora de tornar a casa, reproduïxen aquesta idea urbana i pagesa d'una ciutat on tenen cabuda els prototipus més variats: des de les adolescents amb pantalons negres ajustats i sabates inversemblants als oficinistes més convencionals, des de les dones amb gil·labes de diferents colors i qualitats als personatges africans amb els turbants més inversemblants.

I per acabar, el dia de tornada, aprofitant la llarga escala a l'aeroport de Casablanca vam improvisar una incursió a la ciutat. Metròpoli industrial de més de quatre milions d'habitants, focus d'immigració de les regions rurals d'on veníem i també d'altres països del sud del continent. Tot i la rapidesa, ja que va ser realment una visita llampec, el que vam veure va bastar-nos per fer-nos càrrec de la profunda desigualtat entre la riquesa i la pobresa que hi ha en aquesta mena de grans ciutats industrials i portuàries i que, a Casablanca, es reflectia en els contrastos entre la monumentalitat de la moderna mesquita del rei Hassan i la de les torres benestants d'una banda i, de l'altre, els barris dels immigrants de l'Àfrica negra que hi havia al costat dels barris dels rics.

A la gent dels països occidentals ens han dit tantes vegades que la nostra civilització està tan desenvolupada que quan pensem en la gent d'altres cultures tendim a considerar-los diferents i ens sentim superiors. Però nosaltres no fèiem més que recollir sensacions d'afinitats i simpaties, i això malgrat la pobresa de les regions per on vam anar, on la gent no té més que l'imprescindible i les escoles són tan precàries i petites que han de fer tres torns de dues hores perquè els nens i les nenes puguin anar a escola cada dia. Tant afins ens sentíem que alguns de nosaltres vam sentir-nos transportats al món rural de la nostra infantesa, quan els tractors encara no havien arribat a les nostres terres -només vam veure un tractor en tot el viatge- i les pageses anaven vestides de negre amb un mocador al cap.

Per saber-ne més:

Hi ha molta bibliografia sobre el Marroc, però nosaltres vam fer servir aquesta:

- BISSON, J.; JARIR, M. (1988). *Ksour du Goudara et du Tafilelt. De l'ouverture de la société oasisienne à la fermeture de la maison. Habitat, État et Société au Maghreb*. París: CNRS, p. 329-345.
- FOUCAULD, CH. (1983). *Viaje a Marruecos (1883-1884)*. B&T Publicaciones.
- PÉRENNÈS, J.-J. (1996). *L'eau et les hommes au Maghreb*. París: Karthala.
- PORTILLO, M. J. (1993) *Marrakech y sus alrededores*. Barcelona: Kairós.

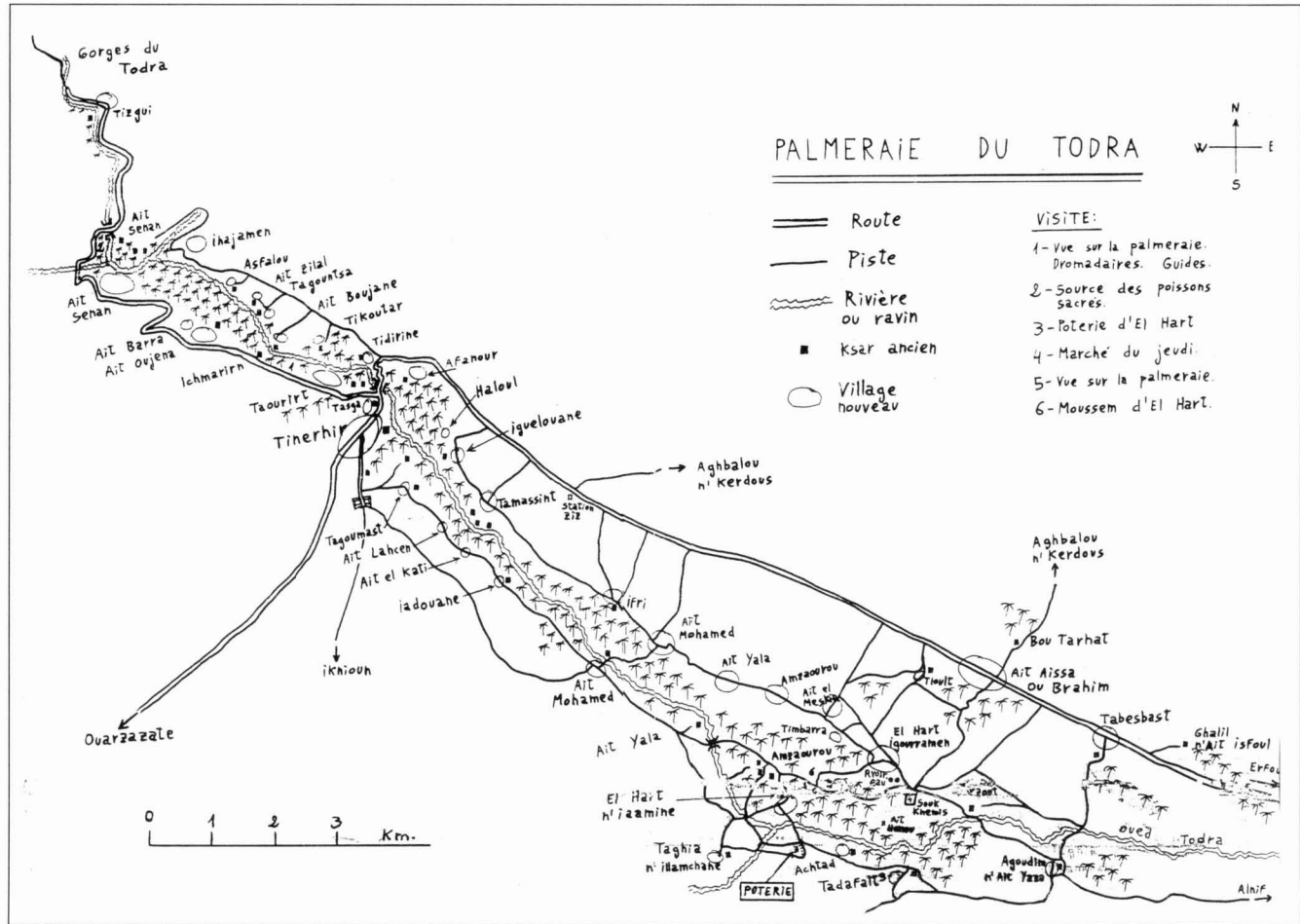

Figura 1
Plànol de l'oasi de Thinerhir